

SELÇUKLU VEZİRİ NİZÂMÜ'L-MÜLK'ÜN VASIYETNÂMESİ*

‘Alî Saferî AK-KALA

Çev. Osman G. ÖZGÜDENLİ**

Özet

[Nizâmü'l-Mülk lakabıyla tanınan Ebû ‘Alî Hasan b. ‘Alî b. İshak-i Tûsî (öl. 1092) Selçuklu devrinin en önemli vezirlerinden biridir. İki eserin telifi ona nispet edilmiştir: *Siyeru'l-mulûk* (*Siyâset-nâme*) ve *Destûru'l-vezâret*. Bu iki eser dışında, Nizâmü'l-Mülk'ün *vasiyetnâmesi* de günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada söz konusu *vasiyetnâmenin* Farsça metninin -iki farklı nüshaya dayanılarak- neşri ve tercümesi araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi, Nizâmü'l-Mülk, Selçuklular].

THE TESTAMENT OF SALJUQID VIZIER NIZÂM AL-MULK

Abstract

[Abû ‘Alî Hasan b. ‘Alî b. Ishaq Tûsî, known as Nizâm al-Mulk (d. 1092) is one of the most important viziers of the Saljuqid period. He wrote two works: *Siyar al-mulûk* (or *Siyâsat-nâmah*) and *Dastûr al-vazâra*. Additionally, his last will and testament has survived in two different manuscripts. In this article, the Persian text of his will and testament is published as a critical edition and is translated into Turkish.

Keywords: The Testament of Nizâm al-Mulk, Nizâm al-Mulk, Saljuqs].

* “Vasiyet-nâme-yi Hvâce Nizâmu'l-Mulk-i Tûsî”, *Gozâriş-i Mirâs*, III/27-28, Tahran 1387/2008, s. 22-26. Tercüme, dipnotlar ve bibliyografyaya tarafımızdan yapılan ilâveler köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir (Osman G. Özgüdenli).

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul), gazi_osman@hotmail.com

Hâce Nizâmü’l-Mülk-i Tûsî (410-485 / 1019-1092) adıyla tanınan Ebû ‘Alî Hasan b. ‘Alî b. İshâk, Selçuklu devrinin meşhûr vezîrlerindedir. Çok iyi bilindiği için burada biyografisine yer verilmeyecektir.

İki eserin telifi bu büyük siyasetçi vezîre nispet edilmiştir. Bunlardan ilki meşhûr *Siyeru’l-mulûk* ya da *Siyâset-nâme* isimli eserdir.¹ *Destûru’l-vezâret* adını taşıyan ikinci eserin ise günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu iki eser dışında, Nizâmü’l-Mülk’e ait küçük bir yazı daha günümüze ulaşmıştır ki, bu da onun *vasiyetnâmesidir*. Söz konusu *vasiyetnâmenin* bir nüshası, *Enderz-nâme* ve idarî kânûnları ihtiva eden 504/1110-11 tarihli bir *mecmû’a* içerisinde² yaklaşık yirmi yıl kadar önce bulunarak *mecmû’anın* tamamıyla birlikte yayınlanmıştır.³

Bu satırların yazarı, bir süre önce Köprülü Kütüphanesi’nde bulunan 1589 numaralı (754/1353-54 ve 756/1355-56 tarihlerini taşıyan) bir *mecmû’ayı* incelerken, Nizâmü’l-Mülk’ün *vasiyetnâmesinin* yeni bir nüshasına rastlamıştır.⁴ Karşılaştırmadan sonra, söz konusu metnin iki nüshası arasında bazı farklılıklar bulunduğu anlaşılmıştır. Bu farklılıkların bir kısmı küçük ve önemsiz, bir kısmı ise mühim gözükmektedir. Buna örnek olarak Nizâmü’l-Mülk’ün, vasîsi olarak tanıttığı fakîh Ebu’l-Kasım ‘Abdullâh b. ‘Alî’nin adı gösterilebilir: *Vasiyetnâmenin* Nâfiz Paşa nüshasında yer almayan bu isim, Köprülü nüshasında bulunmaktadır. Yazım açısından, Köprülü nüshasındaki bazı kayıtlar, Nâfiz Paşa nüshasına göre daha doğrudur. Dolayısıyla, metnin yeni bir yayınının faydasız olmayacağı kanaatindeyiz. Öte yandan, *vasiyetnâmenin* *Hired-nâme* *mecmû’ası* içerisinde neşredilmiş olması sebebiyle, araştırmacıların gözünden uzak kalması da metnin müstakil bir neşrini gerekli kılmıştır.

Metnin tashihinde Köprülü nüshası esas alınmış ve nüsha farklılıkları metnin sonunda gösterilmiştir. Köprülü nüshasında yer alan eksiklikler, Nâfiz Paşa nüshasıyla karşılaştırıldıktan sonra köşeli parantez işareti ile metne ilave edilmiştir. Yine, Köprülü nüshasında yanlış yazıldığı aşikâr olan birkaç hususta Nâfiz Paşa nüshası esas alınmış ve ayrıntılar “nüsha farkları” kısmında gösterilmiştir. Neşri kolaylaştırmak için metin yirmi kısma ayrılmıştır. Metin içerisinde ve nüsha farklarında atıflar bu numaralara göre yapılmıştır. Nüsha farklarında Köprülü nüshası “ف” (F), Nâfiz Paşa nüshası ise “ح” (H) kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Metinde kaydedilen konulara kısaca değinilecek olunursa; *Vasiyetnâme*yi iki kısma ayırmak mümkündür: İlk kısımda Hâce Nizâmü’l-Mülk, itikâd ve kelâm ile ilgili bazı konulara değinmiş ve bu hususlara imân ettiğine dair ikrârda bulunmuştur. Bu kısım metinde on üçüncü bendin sonuna kadar devam etmiştir.

¹ [*Siyeru’l-mulûk* (*Siyâset-nâme*)], neşr. Hubert Darke, Tahran: ‘İlmî ve Ferhengî, 1378/1999⁴. Eserin pek çok neşri ve tercümesi bulunmaktadır. Literatür için bk. Abdülkerim Özeydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, XXXIII, s. 196].

² Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, nr. 337, [vr. 140a-142a]. Bu *mecmû’anın* bir mikrofilmli Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nde 586 numara ile kayıtlı bulunmaktadır.

³ *Hired-nâme*, neşr. Mansûr Servet, Tahran: Emîr Kebîr, 1367/1988.

⁴ [*Mecmû’a*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 240b-241a]; [Muhammed Takî Dânişpejûh], *Fihrist-i mikrofilmlhâ-yi Dânişgâh-i Tahrân*, I, Tahran: Çâphâne-yi Sâzmân-i Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, s. 479-487. Burada *vasiyetnâme*ye değinilmemiştir. [Söz konusu yazmanın tanıtımı için bk. Ramazan Şeşen - Cevat İzgi - Cemil Akpınar, *Fihrisu mahtûtâtî Mektebeti Küprülü (Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu)*, II, İstanbul: IRCICA, 1986, s. 258].

Vasiyet-nâmenin ikinci kısmında ise -*vasiyetnâmenin* uygulayıcısı olarak- fakîh Ebu'l-Kasım 'Abdullâh b. 'Alî'ye hitap edilmiştir. Bu kısmın başında, Hâce Nizâmü'l-Mülk'ün, geride kalan kadın ve çocuklarına ulaştırılacak şeylerle ilgili mesajlarına yer verilmiştir. Daha sonra fakîh Ebu'l-Kasım'dan; "hâcenin dostları vasıtasıyla sultanın huzuruna çıkarak, hâcenin eski hizmetlerini sultana hatırlatması, sultandan Tûs şehrinin güvenilir bir kimseye verilmesini istemesi ve bu arada 'hilâfet makamının menşûrunda zikredilen' üç dört köyün hâcenin çocuklarına bağışlanması dileğini de sultana bildirmesi" istenmiştir.

Bu iki kısım, Selçuklu devrinin bu zeki vezîrinin *vasiyetnâmesinde* dahi siyasetten el çekmediğini açık bir şekilde göstermektedir ki, o kuşkusuz sahip olduğu bu yeteneklerden dolayı yaklaşık 30 yıl boyunca vezîrlük makamında kalmayı başarabilmiştir. İkinci kısımda zikredilen hususlarla ilgili tarih kitaplarına müracaat etmek mümkündür. Biz burada itikâda dair birkaç konuyu ihtivâ eden ilk kısım ile ilgili bazı noktalara değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Değineceğimiz ilk nokta, metinde zikredilen ve aşağı yukarı elli civarındaki konuyu ihtiva eden ilk kısım itikâdî hususları ihtiva etmektedir ve hiçbir delile dayandırılmadan ortaya konmuştur. Bunlara itikat etmek "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten olmanın" şartlarından sayılmaktaydı. Bu hususlara '*ilm-i tevhîd*⁵ (*Salavatu Mes'ûdi* isimli eserde) veya *kelîme-yi tevhîd*⁶ (*Mâ lâ-budd min te'lîf* isimli eserde)⁷ gibi genel isimler verilmiştir.

İkinci nokta ise, hicrî V-VI. (milâdî XI-XII.) yüzyıllarda kaleme alınan bazı Farsça ve Arapça eserlerin girişinde bu tür itikâdî hususlara işaret edilmesinin âdet olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, bu hususlar yukarıda zikredilen *Salavatu Mes'ûdi* ve *Mâ lâ-budd min te'lîf* isimli eserlerin yanı sıra, Hâce Nizâmü'l-Mülk'ün çağdaşı ve onunla irtibat halinde olan Ebu'l-Muzaffer Şâhfûr b. Tâhir b. Muhammed-i İsferyânî (öl. 470/1077-78) tarafından kaleme alınan *Tâcu't-terâcim* isimli tefsirin⁸ girişinde "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin İtikâdının Beyanı Hakkında" (*Ender beyân-i i'tikâd-i Ehl-i Sunnet ve'l-Cemâ'at*) başlığı altında ve İmâm Muhammed-i Gazzâlî [öl. 505/1111]'nin *Nasîhâtu'l-mulûk* isimli eserinin girişinde⁹ neredeyse aynen görülmektedir. Ayrıca Necmü'd-dîn Ebû Hafs 'Ömer b. Muhammed-i Nesefî (461-537/1068-1142) de, *Beyân-i i'tikâd-i Ehl-i Sunnet ve'l-Cemâ'at*¹⁰ (Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin İtikâdının Beyanı) isimli müstakil bir risâlesinde aynı konuları ele almıştır.

Burada değinilmesi gereken diğer bir nokta da, Radyu'd-dîn Ebû Ca'fer Muhammed-i Nişâbûrî (öl. 598/1201-1202) tarafından kaleme alınan *Mekârim-i ahlâk* isimli risâlede yer alan şu ibarelerdir: "(...) ve Nizâmü'l-Mülk *vasiyetnâmesinde* (şöyle) yazmıştır: Çaba sarf

⁵ '*ilm-i tevhîd* bazı kaynaklarda '*ilm-i kelâm* ile aynı anlamda kullanılmıştır.

⁶ Bu başlık eserin metninde kaydedilmiştir (bk. *Sefîne-yi Tebrîz*, [Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhi, 1381/2002], s. 70). Ancak eserin tıpkıbasımının mukaddimesinde (bk. *Sefîne-yi Tebrîz*, s. IX), *Kitâb der-fikh-i Şâfi'i* başlığıyla ve bir ihtimâle göre de *Kifâyet fi'l-furû'* şeklinde tanıtılmıştır ki, ikincisi daha doğrudur.

⁷ Bk. *Sefîne-yi Tebrîz*, s. 71, satır 6.

⁸ *Tâcu't-terâcim*, I, s. 11-21.

⁹ *Nasîhâtu'l-mulûk*, [neşr. Celâlu'd-dîn Humâî, Tahran: Mu'essesese-yi Neşr-i Humâ, 1367/1988⁴], s. 5-13.

¹⁰ Bk. *Ferheng-i İrân-zemîn*, IV, [Tahran 1335/1956], s. 159-172.

etmeniz gerekir. Bu size çok kazanmayı beraberinde getirecektir. Çok kazanmak da daha çok kazanmayı”¹¹.

Bu ibareler, nüshalarımızın hiçbirinde bulunmamaktadır. Eğer eserde “Nizâmü’l-Mülk” ifadesiyle meşhûr vezîr Nizâmü’l-Mülk’ün kastedilmiş olduğunu kabul ederse, iki ihtimal ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki, *vasiyetnâme* metninin elimizdeki her iki nüshada da eksik olduğudur. İkinci ihtimâl ise, belki de Nizâmü’l-Mülk’ün elimize geçmeyen başka bir *vasiyetnâmesinin* daha bulunduğuudur.

I. Vasiyetnâmenin Türkçe Tercümesi

Nizâmü’l-Mülk’ün Vasiyetnâmesi:

Rahman ve Rahîm Olan Allah’ın Adıyla!

[1] el-Hasan b. ‘Alî, *ikrârda* (bulunmaya) elverişli, tam (yerinde) ve sağlıklı bir akıl ve sağlam bir itikat ile şöyle der: [2] Yüce Allah’ın tek olduğuna, eşi ve benzeri bulunmadığına şâhitlik ederim. Tevhîd hususunda da, tıpkı Ehl-i Sünnet ve selef-i sâlihîn icmâsı üzerine(yim). (Bunu) bozmaktan, değiştirmekten ve başka bir şeye benzetmekten sakınırım. [3] [Hz.] Muhammed Mustafâ’yı –Allah ona salât ve selâm eylesin– bütün mahlûkların *resûlü* tanır ve peygamberlerin sonuncusu bilirim. Bütün dinlerin şeriatı onun tarafından bâtil kılınmıştır. Bütün peygamberleri –Allah’ın salâtı hepsinin üzerine olsun– hak bilir, hepsini kabul ederim. [4] (Bir) mümine, günahından dolayı kâfir demem. İmân ile (bu) dünyadan ayrılan kible ehli hiç kimseye, cehennemde sonsuza dek kalmayı revâ görmem. Yüce Allah’ın, fazlı ve keremiyle kullarını bağışlayacağına ve onları cehennemden cennete getireceğine inanırım. [5] Bütün melekleri –(Allah’ın) selâmı hepsinin üzerine olsun– kabul eder ve bunu söylemeyi vacip bilirim. [6] Sahabeler –Allah’ın rızası hepsinin üzerine olsun– hakkında iyi söz söylerim; Onlardan hiçbirini kınamam, hiçbirinde bir kusur görmem, hepsini severim. Sırasıyla Hulefâ-yı Râşidîn’e sevgiyi eşit bilir, onların önceliğini art arda yazıldığı şekilde söylerim. [7] (Hz. Muhammed) Mustafâ’nın zevcelerini –Allah’ın salâtı ve selâmı üzerlerine olsun– över ve onlar hakkında iyi itikatta bulunurum. [8] *Kur’an*’ı, Allah’ın kelâmı olarak kabul eder ve onun kelâmı bilirim –nâsîh ve mensûh ve muhkem ve müteşâbih–. Diğer peygamberleri kabul eder, [9] kaderin iyisini ve kötüsünü Yüce Allah’tan bilirim. Yüce Allah’ın cezalandırdığı kimse, Allah’ın adaletiyle o cezaya mahkûmdur; hakkında zulüm olmadığına inanırım. (Allah) affettiği kimseyi kendi fazlı ve keremiyle bağışlamıştır. [10] Yaşadığım müddetçe, (Müslüman) cemaatin hilâfına hareket etmeyip, imâmların ittifakından ayrılmayacağım. Öldüğüm zaman da bu inançla öleceğim. “Şehâdet ederim ki, Allah’tan başka ilah yoktur. (O) birdir; eşi ve ortağı yoktur. Yine şehâdet ederim ki, (Hz.) Muhammed (s.a.v.) onun kulu ve peygamberidir”. “O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendi) dinini bütün dinlere üstün

¹¹ Bk. *Do risâle der-ahlâk*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, 1341/1962, s. 49.

kılmak için Resûlünü hidâyet ve Hak Din ile gönderendir”¹². [11] (Eğer) –Allah korusun– son nefesimi verirken kelime-i şehâdet getirecek (olan) dilimden özür lü olursam ve o vakit bu (kelimeleri) söyleyemezsem, kendi yazımla Allah’ı –O tektir, eşi ve ortağı yoktur– ve melekleri –Allah’ın salâtı üzerlerine olsun– şahidim kılarak, buna (kelime-i şehâdete) inancım olduğunu beyan ederim. Bütün bu söylediklerimi Allahu Te’alâ nezdinde emanet bırakıyorum; zira ona bırakılan emanet zâyi olmaz. [12] İçinde boğulduğum günahların farkındayım. Bu sebeple, eğer Allahu Te’alâ beni cezalandırırsa, hak etmişimdir. Eğer kendi keremiyle, aşikâr olan günahlarımı bağışlarsa, rahmet hazinesiyle yakınlarımı hoşnut kılar. Zira onun kereminin –*cellet kudretuhu*– (ötesinde) yaratıcı yoktur. (Her ne kadar) günahlar çok olsa da, af daha fazladır. “Cömert olan, olabildiğince affeder”. [13] (Hz. Muhammed) Mustafâ’nın –salât ve selâm üzerine olsun– şefaatinde ümitliyim. Hayatım boyunca hep korkular ve ümitler içinde yaşadım. Hayat denizinde sahile ulaştım ve bu şekilde de gidiyorum. Her ne kadar günahım çok olsa da, Yüce Allah’ın kereminden ümidim daha fazladır. Men edilmiş büyük ve küçük günahlardan tövbekâr ve geçmişteki günahlarımdan pişmanım. Günahları tekrarlamamaya yemin ettim. [14] Kardeşim fakîh Ebu’l-Kasım ‘Abdullâh b. ‘Alî’ye; dünya malı (mirasım) hususunda Yüce Allah’ın vacip kıldığı doğrultuda hareket etmesini, hak sahibi her evladın hakkı hususunda adaleti yerine getirmesini, her zaman doğruyu uygulamasını, taraf tutmamasını, kayırmada bulunmamasını, kimsenin hakkını kimsede bırakmamaya riayet etmesini, çocukları küçük olan anneleri evlendirmesini ve bu çocukları yanına alarak onlara sahip çıkmasını, eğitim ve terbiyeleri için çaba sarf edip onlara şefkat göstermesini, vefat etmem durumunda yas teamüllerini yerine getirmesini ve (geride) kalanları, özellikle de kadınları teselli etmesini vasiyet ettim. [15] Saraya gelip Türk ve İranlı (*Türk u Tâjik*) dostlarımızla görüşerek onların vasıtasıyla, sultanın yüce meclisinin huzuruna çıkıp desin ki: “O yaşlı (Nizâmü’l-Mülk) bana dedi ki, ben bu devlete çok önemli hizmetlerde bulundum. Bunları yaptırdığım eserlerde görmek mümkündür. Mülkün sahiplerine (sultanlara) muhalefet ve hiyanet etmedim. Hizmetim boyunca hep şefkâtlî davrandım. Hazineyi artırdım, halkı zengin kıldım. Devletin düşmanlarını ortadan kaldırdım ve cihanı adalet, insaf ve emniyet ile bezedim. Devletin ve bütün halkın hayrı için yapmış olduğum işler, benim ölümünden sonra ortaya çıkacaktır. [16] Hükümetin sorumluluğu bir başkasına devredildiğinde, benim tahmin ve düşüncem odur ki, benden sonra hiç kimse devlet işlerini bir süre (için de olsa) doğru idare edemeyecektir. –Takdir yüce ve izzetli olan Allah’ındır–. [17] Bu yolda hizmet için bir ömür harcadım. Bu devletin, hizmette bulunan bir kimse ölünce, ondan geriye kalanlara sahip çıkma geleneği vardır. Ben ölmekteyim, –çoğu çocuk (olmak üzere), büyüklü küçüklü– kalabalık bir topluluğu geride bırakıyorum. Onlar hakkında Allah’ın fazlına ve ayrıca, devletin iyi niyetine güveniyorum. [18] Biliyorum ki, benim hizmetimin karşılığını boşa çıkarmayacaklardır. Şehit hükümdar [Sultan Alp-Arslan]’ın –Allah ona rahmet etsin– benim hakkımdaki vasiyetini göz ardı etmeyecek ve (benden) geride kalanlara sahip çıkacaklardır. Eğer yüce meclisin taahhüdü olmazsa, onların (koruyucu) perdesi yırtılır; Zira benim gelir ve giderim gizli değildir. Geriye, güç ve şerefle dolu bir dönem bırakmaktayım. Bir işim, biraz kepeğim (buğday), bir miktar

¹² *Kur’ân-ı Kerîm*, Tevbe Sûresi, 33. âyet.

ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و لو كره المشركون» [التوبة، 33] [11] و اگر و العباد بالله در نفس واپسين، زبان را خللی رسد و دران وقت اين [كلمت] بر زبان روان نباشد، به خط خویش سجل کردم و ایزد را - وحده لا شریک له - و فریشتگان را - صلوات الله عليهم اجمعین - گواه کردم [که چنین گویم] و اعتقاد برین جملت دارم و این جملت و دیعت است بنزدیک خدای تعالی؛ و هر و دیعت کی بدو سپارند ضایع نشود [12] و باز به گناهان خویش مقرر و در میان آن غرقه. اگر ایزد تعالی مرا بدان مؤاخذت کند، مستوجب آنم و اگر به فضل خویش آنچه بینی و بینه است بیامرزد و از خزانه رحمت، خصمان مرا خشنود گرداند، از فضل وی - جلّت قدرته - بدیع نباشد و اگر گناه بسیار است، عفو بیشتر است و الکریم اذا قدر عفا [13] و به شفاعت مصطفی - علیه الصلوة والسلام - امیدوارم و بین الخوف والرجاء، عمر فراسر بردم و از دریاء زندگانی به ساحل رسیدم و هم برین جمله می روم و هر چند جرم بسیار است، رجا به فضل ایزد تعالی بیشتر است و از ارتکاب مناهی و کبایر و صغایر تاییم و بر گذشته نادم و اعتقاد درست کردم کی به سر هیچ گناه باز نشوم [14] و برادر خویش - فقیه ابو القاسم عبد الله بن علی - را وصی کردم تا اندران کی حطام دنیاست، بر موجب فرایض الله تعالی برود و حق هر مستحق از فرزندان [بواجبی] برساند و اندران راستی نگاه دارد و میل و محابا نکند و روا ندارد کی از بزرگی و خردی حیف رود و مادر اطفال را به شوی دهد و اطفال را بنزدیک خویش آرد و نصیب ایشان نگاه دارد و در تعلیم و تأدیب ایشان اجتهاد و شفقت نماید و چون خبر وفات ما به وی رسد، شرط عزا به جای آرد و ماندگان را [خاصه عورات را] خرسندی دهد [15] و به درگاه آید و دوستان ما را از ترک و تأزیک ببیند و به توسل ایشان به [خدمت] مجلس عالی سلطانی برسد و بگوید کی: آن پیر گفتست [که] مرا درین دولت خدمتها [ی] پسندیده است و آثار مشهور است و اولیا [ی] نعمت را خلاف نکردم و خیانتی روا نداشتیم و از شفقت خدمتگاری هیچ بازنگرفتم و خزانه و رعیت را آبادان داشتیم و مخالفان دولت را از پیش برداشتم و جهان به عدل و انصاف و امن بیارستم و آنچه کردم در صلاح دولت و [مصلحت] کافه رعیت بعد از وفات من ظاهر شود [16] و چون تدبیر جهان بدیگری منوط گردد، تقدیر و قیاس و ظن چنانست کی هیچ کس پس از من این شغل جهان یک زمان بر نصاب راست نتواند راند - والتقدیر لله عز و جل - [17] عمری درین خدمت بگذاشتم و عادت این دولت چنانست کی چون خدمتگاری برود، ماندگان او را نیکو دارند. من رفتم و خلقی انبوه را - خرد و بزرگ، بیشتر از آن اطفال - بگذاشتم؛ در معنی ایشان اعتماد بر فضل ایزدیت، دیگر بر حسن رای سلطانی. [18] دانم کی حق [خدمت] من ضایع نگرداند و وصایت خداوند [سلطان] شهید - رحمه الله - در باب من فرونگذارد و ماندگان را نیکو دارند کی اگر تعهد مجلس عالی نباشد، پرده ایشان دریده شود؛ چه، حال دخل و خرج من پوشیده نبود. به حیلت و نام و ننگ، روزگار می گذاشتم. عملی و سیوسی و کلوخی و غلامی داشتم کی از آن چاره نبود؛ اما در باطن چیزی نبودست و نیست [19] و طمع دارم کی طوس به کسی ارزانی دارد از حشم کی خوب معامله و نیک سیرت باشد تا آن رعایا را نیک افتد و آن سه چهار دیه کی منشور دارالخلافة [بدان ناطق است] امید دارم کی از مجلس عالی امضا افتد و به خادم زادگان ارزانی دارد و دیگر آنچه از حکم مشاهدت می کند، می گوید [و به دوستان] استعانت همی کند [20] و این وصایت چنانک گفتم و نوشتیم، نگاه دارد و نصیب ایزد وحده نگاه دارد و از میل و اعتراف [پرهیزد و این آیت] بیوسته پیش چشم و دل دارد: «ولبخش الذین [لو ترکوا] من خلفهم ذریة ضاعفا خافوا عليهم فلیتقوا الله و لیقولوا قولا سدیداً» [النساء، 9] و ما را به دعا و صدقات یاد دارد - إن شاء الله تعالی -.

III. Nüsha Farkları

ف : Köprülü Nüshası.

خ : Nâfiz Paşa Nüshası.

- [1] الحسن بن علی : خ : ابو علی الحسن بن علی بن اسحق [کامل تر است] || عقلی تمام : خ : عقل تمام || حالت جواز : خ : حال جواز || درستی اعتقاد : خ : اعتقاد درست.
- [2] همانی کی : خ : همان گویم که || بران بودست : ف : بران بودند [از "خ" تصحیح شد].
- [3] محمد مصطفی را صلی الله علیه وسلم : خ : و محمد را علیه السلام || رسول شناسم : خ : رسول امین شناسم || الی جمیع الخلائق : خ : بجمیع خلائق || خاتم انبیا دانم ... علیهم اجمعین : خ : و خاتم انبیا صلوات الله علیهم اجمعین و همه را.
- [4] که پایمان از: در "ف" ناخوانا است || روا نبینم : خ : روا ندارم || همی گویم کی ایزد : خ : همی گویم ایزد.
- [5] سلام علیهم اجمعین معترفم : خ : صلوات الله علیهم اجمعین معترفم چنانک آثار و اخبار آمدست مقرر و رسالت جبریل علیه السلام بانبیا علیهم السلام معترف || واجب دانم : خ : واجب دارم.
- [6] همگنان : همگان || و دوستی : خ : و بر دوستی || خلفا راشدین : خ : خلفا الراشدین || یکسان دانم : خ : یکسان دارم || ایشان چنانک بر توالی نبیسته اند : ف : ایشان کی بر قول شه اند [از "خ" تصحیح شد].
- [7] ازواج مصطفی را ... نیکو دارم : خ : ازواج مصطفی را علیه السلام امهات مؤمنان شناسم و خیر نساء العالمین دانم و اهل بیت را رضوان الله علیهم اجمعین دوست دارم و در باب ایشان اعتقاد نیکو دارم و تقریبی شناسم به خدای تعالی.
- [8] و قران ... متشابه : خ : و قران کلام ایزد جل و عز غیر مخلوق و به ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه || و دیگر انبیا را مقرر : خ : و دیگر اسباب آن مقرر.
- [9] بیامرزیده : خ : آمرزیده.
- [10] عدول از : خ : عدول آن || زنده باشم بدین : خ : زنده ام برین.
- [11] نفس واپسین : خ : نفس بازپسین || خللی رسد : خ : خللی باشد || وحده لا شریک له : خ : - لا شریک له || این جملت : خ : این کلمت || خدای تعالی : خ : ایزد تعالی || ودیعت کی بدو : خ : ودیعت که بوی.
- [12] ان غرقه : خ : ان غرقه ام || انج بینی و بینه : خ : آنچ بدان رهینه || و اگر گناه : خ : و اگر چه گناه || عفو بیشتر : خ : عفو وی بیشتر || اذا قدر عفا : خ : اذا قدر غفر [برتر می نماید].
- [13] شفاعت مصطفی : خ : شفاعت مصطفوی || امیدوارم : خ : او امید تمام دارم || برین جمله می روم : خ : برین جملت همی روم || فضل ایزد تعالی : خ : فضل ایزد جل و عز || مناهی و کبایر و صغایر تابیم : ف : مناهی صغیره باشم [متن از "خ" بر گذشته نادم : خ : بر گذشته نادم ام || اعتقاد درست کردم کی : ف : اعتقاد درست کی [متن از "خ"].

[14] برادر خویش ... ابن علی را : خ : برادر خویش خواجه فقیه را || کردم تا اندران ... دنیاست : خ : کردم اندر انچ حطام دنیا بیست || مستحق : خ : مستحق || روا ندارد کی : خ : روا نبیند که || مادر اطفال را به شوی دهد : خ : و انچ از فرزندان اطفال مادر ایشان را به شوی دهد || بنزدیک : خ : نزدیک || تعلیم : خ : تعلم || اجتهاد : خ : جد || وفات ما به وی : خ : وفات ما بدو.

[15] برسد و بگوید کی آن : خ : رسد و بگوید که این || آثار مشهور است : خ : آثار مشهور || و اولیای ... روا نداشتیم : خ : و اولیاء نعمت را بر من حق نعمت هرگز خلافی نکرده ام و خیانتی روا نداشتنه ام || شفقت خدمتگاری : خ : شفقت و خدمتگاری || رعیت را آبادان : خ : رعیت آبادان || انصاف و امن بیاراستم و : خ : انصاف و ایمنی گذاشتم || انچ کردم : خ : انچ کرده ام || رعیت بعد از : رعیت پس از.

[16] چون تدبیر... منوط گردد : خ : چون تدبیر جهان بدیگری منوط گردد و || قیاس : ف : قعرس [از "خ" تصحیح شد] || پس از من ... نتواند راند : خ : پس من، یک ماه شغل جهان بر نظام راست نتواند راند.

[17] عمری : خ : عمر || بگذاشتم : خ : گذاشتم || ماندگان او را : خ : ماندگان را || خلقی انبوه را خرد : خ : خلائقی انبوه خرد || ایزد بیست : خ : ایزد تعالی است || سلطانی : خ : سلطان.

[18] ضایع نگرداند : خ : ضایع نکند || فرونگذارد ... تعهد : خ : نگذارد چه اگر تعهد || شود چه ... پوشیده نبود : خ : شود که حال و دخل من پوشیده نبودست || روزگار می گذاشتم : خ : روزگار همی گذاشته ام || عملی و ... چاره نبود : خ : و بظاهر تجملی و ستوری و کلوخی و غلامی همی داشته ام که ازین چاره نبودست || باطن چیزی نبودست : خ : باطن من هیچ نبودست.

[19] کی طوس : خ : کی اگر طوس || حشم کی ... نیک سیرت : خ : حشم، به کسی دهد که نیکو سیرت و خوب معاملت || منشور : خ : مشرو [از "خ" تصحیح شد] || و به خادم زادگان : خ : و بدین خادم زادگان || انچ از حکم ... می گوید : خ : انچ می بیند، می گوید || استعانت می کند : خ : استعانت همی کند.

[20] چنانک ... نگاه دارد : خ : چنین که گفتم و نبشتم ببذیرد || میل و اعتراف : خ : زیغ و انحراف [برتر می نماید] || پیوسته : ف : نوشته [از "خ" تصحیح شد] || پیش چشم و دل دارد : خ : پیش چشم دارد || مارا ... یاد دارد : خ : و بدعا و صدقه یاد دارد || در "خ" پس از عبارت پایانی افزوده : خ : الحمد لله و صلواته علی النبی محمد و آله الطاهرین و حسینا الله وحده و نعم المعین.

Kaynaklar

Anonim, *Hired-nâme*, neşr. Mansûr Servet, Tahran: Emîr Kebîr, 1367/1988.

Do risâle der-ahlâk, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, 1341/1962.

Gazzâlî, *Nasihâtu'l-mulûk*, neşr. Celâlu'd-dîn Humâ'î, Tahran: Mu'essese-yi Neşr-i Humâ, 1367/1988.

Mecmû'a, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 240b-241a.

Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, nr. 337, vr. 140a-142a.

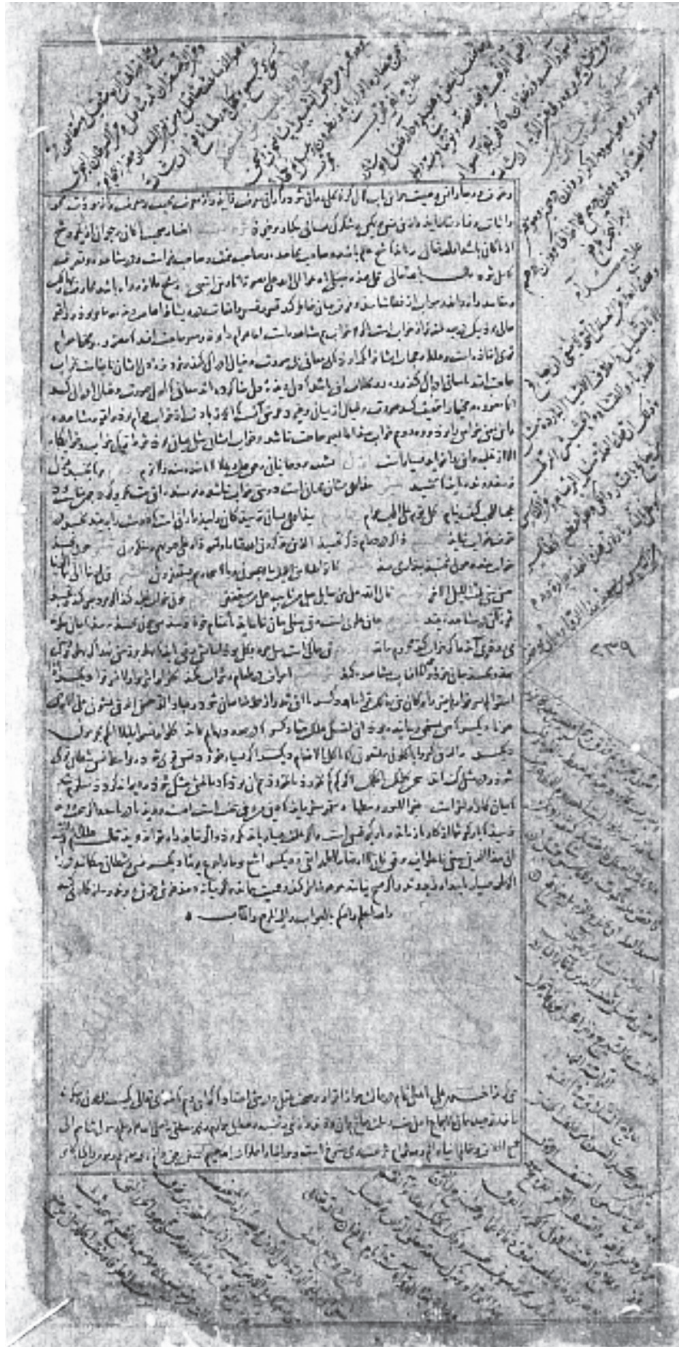
Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofîlmhâ-yi Dânişgâh-i Tahrân*, I, Tahran: Çâphâne-yi Sâzmân-i Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, s. 479-487.

[Nizâmü'l-Mülk, *Siyeru'l-mulûk (Siyâset-nâme)*, neşr. Hubert Darke, Tahran: 'İlmî ve Ferhengî, 1378/1999⁴].

[Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, s. 195-197].

Anonim, *Sefîne-yi Tebrîz*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1381/2002.

[Şeşen, Ramazan - Cevat İzgi - Cemil Akpınar, *Fihrisu mahtûtati Mektebeti Kûprilî (Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu)*, II, İstanbul: IRCICA, 1986].

Köprülü Nüshası

(Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 240b).

Köprülü Nüşası

(Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 241a).